

Олег Белько

ПОПУЛЯРИЗАЦІЯ ВОГНЕТРИВКОГО БУДІВНИЦТВА ПОЛТАВСЬКИМ ГУБЕРНСЬКИМ ЗЕМСТВОМ НАПРИКІНЦІ ХІХ – НА ПОЧАТКУ ХХ СТ. ШЛЯХОМ БЕЗКОШТОВНОГО ПОСТАЧАННЯ ЦЕГЛИ Й ЧЕРЕПИЦІ НАСЕЛЕННЮ ГУБЕРНІЇ

DOI: 10.5281/zenodo.4018425

© О. Белько, 2020. СС BY 4.0

Актуальність дослідження полягає у важливості для сучасної практики досвіду Полтавського губернського земства у ХІХ–на початку ХХ ст., що проявився у впровадженні механізму економічної підтримки населення шляхом безкоштовного постачання вогнетривких матеріалів. Це дослідження має на меті розкрити поетапне впровадження Полтавським губернським земством заходів з вогнетривкого будівництва для захисту будівель від пожеж, безкоштовне забезпечення глиняною черепицею й цеглою населення регіону. Полтавське губернське земство послідовно, цілеспрямовано й рішуче впроваджувало культурну модель, що проявлялася в поліпшенні житлового будівництва. **Методологічною основою** роботи є сукупне застосування загальнонаукових принципів історизму, об'єктивності, системності. **Наукова новизна.** Уперше в українській етнології на основі наукових джерел комплексно проаналізовано специфіку роботи земських установ, організацій, що сприяли практичній реалізації концептуальних напрямів діяльності Полтавського губернського земства в частині вогнетривкого будівництва та безкоштовного постачання цегли та черепиці населенню губернії. **Висновки.** Аналізуючи вищевикладене в питаннях діяльності Полтавського губернського земства, губернської управи, простежується чітке планування роботи, оперативність у діях, актуальність і злободенність прийнятих рішень, глибока обізнаність справи на місцях, цілеспрямованість у досягненні мети. Через систему адміністративних і організаційних заходів органи земського самоврядування активно впроваджували в життя державну програму з вогнетривкого будівництва шляхом добровільної допомоги в покритті дахів сільськогосподарських, благодійних товариств, закладів освіти, приватних осіб, постраждалих від пожеж. Акцентується увага на застосуванні різних методів впливу на свідомість населення – від рекламування продукції до безкоштовної її реалізації зі складів, навіть у спричинений земству збиток. Досвід Полтавського губернського земства заслуговує на увагу у вирішенні актуальних соціально-економічних і соціокультурних питань сьогодення.

Ключові слова: Полтавське губернське земство, заходи з вогнетривкого будівництва, безкоштовний відпуск гончарної черепиці й цегли, популяризація вогнетривких керамічних матеріалів.

Наприкінці ХІХ – на початку ХХ ст. соціально-економічна стратегія Полтавського губернського земства передбачала втілення на практиці концептуальних напрямів щодо розвитку вогнетривкого керамічного виробництва як складового гончарства, добровільної дії задля активного використання цієї продукції у житловому будівництві. Розуміння земством гончарства як поліфункціонального явища було покликане до життя суспільними вимогами.

Поза дослідницькими інтересами науковців залишилися питання безкоштовної реалізації гончарної черепиці й цегли задля задоволення життєвих потреб населення.

Найвищого розвитку виробництво, реалізація й популяризація вогнетривкої кераміки досягли за часів, коли Полтавську губернську управу очолював Ф. А. Лизогуб (1901–1915). Аналізуючи економічну ситуацію в регіоні, губернське земство переконувалося в тому, що підтримка гончарного виробництва повинна стати однією з головних турбот земства¹. Губернська управа розглядала гончарний промисел з економічної та художньої сторін. У доповіді «Про участь земства у розвитку сільськогосподарських промислів» (1894) зроблено аналіз кризової ситуації в сільському господарстві. Губернська управа вбачала вихід із такого становища в розвитку переробної промисловості й підвищенні попиту на місцеву продукцію².

Своєрідними монополістами в цій справі були гончарі Опішного. Широко було розповсюджене вогнетривке будівництво також у Хорольському, Миргородському, Полтавському, Кобеляцькому, Роменському, Прилуцькому повітах, тобто в тих місцевостях, де були виявлені поклади сировини й була нагальна потреба у протипожежному будівництві.

Предметом дослідження є діяльність Полтавського губернського земства в 1894–1916 рр. щодо реалізації заходів з вогнетривкого будівництва шляхом добродійної допомоги в покритті дахів сільськогосподарських, благодійних товариств, закладів освіти, приватних осіб, постраждалих від пожеж.

На державному рівні була схвалена програма, котра вводила в дію норми будівництва у поселеннях задля протипожежної безпеки. 9 липня 1880 р. на Хорольському земському зібранні була заслухана доповідь управи щодо запровадження вогнетривкого сільського будівництва. Зібрання постановило, що питання планування забудов понад 10 хат згідно з правилами будівельного статуту, урахуванням відстані між забудовами необхідне для перешкодження поширення пожеж³.

Полтавське губернське земство послідовно, цілеспрямовано й рішуче впроваджувало культурну модель, що проявлялася в поліпшенні житлового будівництва. У 1894 р. губернська управа з огляду на те, що пожежі завдають населенню великих збитків (98% сільських будівель потерпали від пожеж)⁴ і потребують від земства значних асигнувань, виступила на засіданні губернського земського зібрання з доповіддю про необхідність розвитку черепичного виробництва для заміни солом'яних дахів. Одним з першочергових заходів управи було проведення дослідів з виготовлення покрівельної черепиці, будівництво черепичних заводів. Як один зі способів вирішення проблеми був запропонований безкоштовний відпуск черепиці, порядок розповсюдження вогнетривких дахів.

До губернської управи населення зверталося з різних питань, зокрема, щодо надання фінансової допомоги на перекриття даху сім'ям, які залишилися без годувальника, але земство ухвалювало лише ті клопотання, які надходили від постраждалих через пожежі⁵.

Наведемо кілька прикладів вищезгаданих і планомірних дій земства. До Полтавського губернського зібрання звертався з клопотанням предводитель губернського дворянства про безкоштовний відпуск із земського заводу 12740 одиниць черепиці та 440 гребенів для даху (1899) для покриття будівель у с. Рибиці, де проживали збіднілі дворяни. Ревізійна комісія запропонувала зібранню прохання задовольнити⁶.

¹ Систематический свод Постановлений и распоряжений Полтавского губернского земства за вторья четьре трехлетия (с 1883 по 1894 г. вкл.). Полтава, 1901. Вып. II. С. 733–735.

² Отчет Полтавской губернской земской управы за 1897 год. Полтава, 1898. Вып. I. С. 16.

³ Журналы Хорольского уездного земского собрания 1889 года. Лубны, 1889. С. 23.

⁴ Полтавскому губернскому земскому собранию XXXVIII очередного созыва Полтавской губернской земской управы доклады 1902 года. Полтава, 1902. С. 7.

⁵ Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXI очередного созыва, 1895 года. Полтава, 1895. С. 20–22.

⁶ Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXIV очередного созыва 20–30 января 1899 года. Полтава, 1899. С. 190.

Полтавське повітове зібрання на підставі доповіді управи про виділення допомоги Диканському сільському товариству на будівництво приміщення для рудодільної майстерні, постановило надати допомогу в сумі 500 руб. та порушити клопотання перед губернською земською управою про безкоштовний відпуск черепиці з погодженням проекту забудови⁷.

Відповідно до наявності асигнувань постановою Полтавського губернського земського зібрання від 4 грудня 1903 р. з сум страхового капіталу виділялися кошти на будівництво шкільних приміщень. Страховий кошторис на 1904 р. становив:

1. Без пожежних винагород та обігових витрат – 290420 руб.;

2. Разом із пожежними винагородами та обіговими витратами – 1000420 руб⁸.

Проте не всі клопотання вирішувалися позитивно. Так, відповідно до доповіді Полтавської губернської управи не було підтримано прохання Гадяцького комітету попечительства по народній тверезості про видачу допомоги в розмірі 1500 руб. зі страхового капіталу на придбання протипожежних приладів у Гадяцькому просвітницькому закладі⁹.

Поширення пожеж переросло у проблему, яку потрібно було вирішувати. На засіданні Полтавської міської думи у 1904 р. розглядалися питання щодо безкоштовного виділення черепиці для покриття даху будівлі училища ім. І. П. Котляревського. Було запропоновано затвердити кредит у розмірі 2500 руб.¹⁰ з метою надання цегли Товариству фізичного виховання дітей для будівництва притулку. Оскільки на цегельному заводі на цей час розподіл цегли вже був визначений, то дума внесла пропозицію надати субсидію для означеного будівництва¹¹.

У 1905 р. зібрання Полтавської міської думи заслухало кілька клопотань, зокрема, Полтавського дамського благодійного товариства про надання цегли з міського цегельного заводу для ремонту приміщення дитячого притулку. Міська дума постановила внести необхідну суму до кошторису 1906 р.¹² Монастирсько-Колонійському попечительству бідних було відпущено 8000 одиниць цегли¹³.

Страхова комісія, відповідно до клопотання Полтавського благодійного товариства, запропонувала зібранню списати борг у сумі 626 руб. за черепицю та 35 руб. за цеглу, а сплату повної суми – 1008 руб. розподілити на 5 років рівними частинами в погашення губернської субсидії на утримання земством школи-притулку¹⁴.

На засіданні Полтавського губернського зібрання 19 січня 1906 р. голова управи Ф. А. Лизогуб запропонував зібранню розглянути клопотання Полтавського дамського благодійного товариства про списання з нього боргу за черепицю та ліквідувати борг за цеглу і доставку матеріалів у розмірі 1773 руб¹⁵.

Губернське зібрання не залишало поза увагою долі людей. Так, працівнику Смілянського черепичного заводу, який утратив руку на виробництві, губернська управа доручила надати матеріальну допомогу по втраті працездатності¹⁶.

⁷ Полтавское уездное земство Журналы XL очередного собрания и экстренного 22 февраля 1904 года с приложениями. Полтава, 1905. С. 65.

⁸ Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXIX очередного созыва. Полтава, 1903. С. 100.

⁹ Журналы Полтавского губернского земского собрания XXXIX очередного созыва. Полтава, 1903. С. 155.

¹⁰ Журналы Полтавской городской думы за 1904 год. Полтава, 1907. С. 60–61.

¹¹ Там же. С. 15.

¹² Журналы Полтавской городской думы за 1905 год. Полтава, 1909. С. 56.

¹³ Там же. С. 72.

¹⁴ Журналы Полтавского губернского земского собрания 41 очередного созыва, 1905 года. Полтава, 1906. С. 98.

¹⁵ Там же. С. 32.

¹⁶ Журналы Полтавского губернского земского собрания 41 очередного созыва, 1905 года. Полтава, 1906. С. 43.

Цього ж року губернське зібрання доповнило вже чинну постанову про надання черепиці із земських черепичних заводів постраждалим від пожеж, а вогнетривкого матеріалу – лише тим особам, які нададуть губернській управі довідку про майновий стан і потребу у відновленні будівель¹⁷.

Отже, управа використовувала різні варіанти надання допомоги. Розглядалося питання про списання половини боргу з П. Д. Шкларевича (150 руб.) і М. Г. Яновського (365 руб.) за відпущену Смілянським черепичним заводом черепицю, що була невисокої якості¹⁸.

У поточному році Полтавська міська дума ухвалила постанову про надання дамському комітету Червоного Хреста до 100000 одиниць цегли на будівництво приміщення для інвалідів за ціною її собівартості¹⁹.

Ревізійна комісія, розглянувши роботу страхового відділу 1906 р., запропонувала:

1. Змінити умови тарифів страхування рухомого майна;
2. Посилити нагляд за діяльністю страхових інспекторів;
3. Поширити 40% знижку з премій на покриття дахів шкільних будівель;
4. Доручити управі розширити перелік протипожежних заходів щодо облаштування глиносолом'яних дахів;
5. Управа повинна внести пропозиції на розгляд зібрання щодо заохочення місцевого населення до будівництва печей удосконалених типів²⁰.

Страхова комісія зазначила, що для покрівлі цих будівель земство безкоштовно виділяє черепицю та оплачує відрядження майстрів з глиносолом'яного покриття, тому інших витрат проводити не планує²¹.

Полтавське губернське земське зібрання у 1906 р. затвердило Правила надання черепиці. Черепиця першого ґатунку могла надаватися тільки земським та загальноосвітнім закладам. Приватні особи безкоштовно могли отримати черепицю другого ґатунку і тільки в селах, що постраждали від пожеж. Згідно з цим, ревізійна комісія запропонувала зібранню включити у Правила 50% знижку постраждалим від пожеж, будівлі яких були застраховані²².

Полтавське товариство сільського господарства у 1907 р. порушило клопотання перед губернською управою про безкоштовне виділення з земського цегельного заводу 20000 одиниць цегли для Полтавського дослідного поля. Зібрання внесло до кошторису 1908 р. 300 руб. на придбання Товариством цегли для будівництва зерносховища²³.

20 жовтня 1908 р. на нараді Полтавської губернської управи було розглянуто питання про використання глиносолом'яної покрівлі дахів як проміжного варіанту між солом'яною і черепицею. На її облаштування передбачалось надання фінансової допомоги, адже черепиця коштувала дорого, і не всі жителі могли її придбати. Страховий інспектор по Хорольському повіту П. Г. Турчанінов зауважив, що глиносолом'яні покрівлі зменшують кількість пожеж. У результаті обговорення була внесена пропозиція щодо зведення у деяких селах невеликих показових будівель під глиносолом'яною покрівлею та підпалювання для наочної демонстрації з метою доведення їх досконалості та вогненебезпечності. Управа визнала, що таке

¹⁷ Там же. С. 44.

¹⁸ Журнали Полтавского губернского земского собрания 42 очередного созыва, 1906 года. Полтава, 1907. С. 87.

¹⁹ Журнали Полтавской городской думы за 1906 год. Полтава, 1910. С. 84.

²⁰ Журнали Полтавского губернского земского собрания 42 очередного созыва, 1906 года... С. 89.

²¹ Там же.

²² Там же. С. 92.

²³ Журнали Полтавского губернского земского собрания 43 очередного созыва 1907 года. Полтава, 1908. С. 127–128.

покриття потрібно поширювати, а для цього необхідно відрядити в повіті майстрів для його наочної демонстрації²⁴.

Нарада Полтавської губернської управи за участю страхових інспекторів ухвалила рішення:

1. Визнати глиносолом'яні дахи вогнетривким покриттям;
2. Розповсюджувати вогнетривке покриття у губернії;
3. Зводити показові забудови селянського типу у тих місцях, де багато пожеж, і для доказу їх вогнетривкості проводити досліди з їх підпалу;
4. Волосні правління повинні нові забудови покривати глиносолом'яним покриттям;
5. Повітовим управам необхідно стежити, щоб майстрами з виготовлення вогнетривкого покриття дахів були учні з числа місцевих жителів, а платню їм слід було видавати зі страхового капіталу;
6. Видавати винагороду господарям за умови покриття глиносоломою всіх забудов²⁵.

На виконання пропозиції ревізійної комісії та губернських гласних щодо заходів з популяризації черепиці, страхова комісія запропонувала губернському зібранню уповноважити управу розповсюджувати серед населення листівки про способи виготовлення черепичної покрівлі²⁶. На цю пропозицію Полтавська губерньська управа відреагувала відразу, і вже наступного дня (21 жовтня 1908 р.) це питання було розглянуто. Під час обговорення страховий інспектор по Хорольському повіту П. Г. Турчанінов уніс слушну пропозицію, що будівництво повітових земських складів для збереження черепиці є одним із напрямів діяльності, оскільки здебільшого черепицю купують у незначній кількості й доставка її на велику відстань недоцільна. У нараді взяли активну участь працівники страхового відділу. Вони запропонували управі розробити механізм здешевлення та розповсюдження черепиці з наданням кредиту; в густозаселених пунктах покривати керамічним матеріалом двори за рахунок страхового капіталу. Проте покриття у великих поселеннях певної кількості садиб було вже затверджено губернським зібранням кілька років тому. Однак цей захід не дав позитивних результатів через недостатню кількість будівельного матеріалу. Нарада ухвалила рішення:

1. Визнати розповсюдження черепичної покрівлі заходом, доцільним у протипожежному відношенні;
2. Необхідно розробити механізм здешевлення черепиці;
3. Продавати черепицю в кредит;
4. Влаштувати в густозаселених пунктах двори, всі будівлі яких будуть покриті черепицею;
5. При повітових управах бажане влаштування черепичних складів;
6. Втрати черепиці на шляху до складу віднести на рахунок земства;
7. Будівництво нових черепичних заводів визнати передчасним;
8. Видавати премії господарям, які покривають дахи глиняною черепицею;
9. Безкоштовно видавати черепицю постраждалим від пожеж²⁷.

Для вирішення цієї проблеми не вистачало фахівців, і не лише в Полтавській губернії. Одночасно було вирішено, за пропозицією повітових управ, рекомендувати направляти з кожного повіту двох робітників на Малобудищанський черепичний завод з метою ознайомлення з черепичною покрівлею. Оплата та утри-

²⁴ Журнал совещания Полтавской губернской земской управы с страховыми инспекторами Полтавского губернского земства 19–22 октября 1908 года. Полтава, 1910. С. 57.

²⁵ Там же. С. 58.

²⁶ Журналы Полтавского губернского земского собрания 44 очередного созыва, 1908 года. Полтава, 1909. С. 119.

²⁷ Журнал совещания Полтавской губернской земской управы с страховыми инспекторами Полтавского губернского земства 19–22 октября 1908 года... С. 59–60.

мання учнів покладалася на губернську земську управу – 750 руб. (по 25 руб. на учня). Губернській управі було доручено вжити заходів щодо організації навчання покрівлі черепицею учнів відділу нижчої кераміки при Миргородській майстерні, планувалося виділити 400 руб. на оплату праці керівника. На засіданні зібрання було визнано бажаним облаштувати при повітових земських управах не менше одного черепичного складу поблизу залізниць²⁸.

Для зменшення втрат черепиці губернській управі було доручено розробити шляхи її перевезення як залізницею, так і на підводах. Збитки поклалися на страховий капітал. Замовник черепиці, у разі її бою під час доставки, мав вимагати складення жандармського протоколу²⁹.

Приділялася увага підготовці до навчального процесу закладів освіти. Так, Лубенське повітове земство у 1909 р. фінансувало проведення ремонтних робіт у навчальних закладах повіту, зокрема, будівлі Крутоберезького училища була обкладена цеглою, у Чутівському училищі проведений ремонт печей³⁰.

17 лютого 1911 р. Полтавська міська дума розглянула питання про безкоштовну видачу 60000 одиниць цегли для розширення площі будівлі 1-го Полтавського 4-класного міського училища. Зібрання постановило внести до кошторису 750 руб. на оплату придбання цегли для означеної мети із земського цегельного заводу³¹.

За пропозицією страхової комісії губернське зібрання 1911 р. затвердило виділення 31550 руб. на безкоштовне надання черепиці для шкіл³².

Не випадали з поля зору й інформаційні питання. На засіданні губернського зібрання 8 грудня 1911 р. Д. П. Капніст запропонував підготувати брошури про вогнетривке будівництво винятково українською мовою, «а не на російській мові, незрозумілій населенню». П. В. Кочубей запропонував підрахувати, якою кількістю голосів підтримана така пропозиція, «щоб знати, хто любить рідний край». Зібрання одноголосно ухвалило пропозицію Д. П. Капніста³³.

Розглянувши доповідь губернської управи про зміну умов продажу та безкоштовного виділення черепиці, страхова комісія запропонувала зібранню затвердити пропозицію управи з таким доповненням:

1. Вважати бідними, постраждалими від пожеж, що мають право безкоштовного отримання черепиці, тих осіб, майнові статки яких не перевищують 2 десятини землі;
2. Видавати безкоштовно до 12000 одиниць черепиці на повіт для потреб шкільної забудови, організацію її перевезення покласти на повітові земства;
3. При сортуванні черепиці, окрім запропонованого управою першого та другого гатунку, встановити також третій³⁴.

Злободенним виявилось також питання ремонту будівлі Полтавського губернського земства, введеної в дію в 1908 р. За дорученням губернського земського зібрання утворена комісія в 1912 р. провела огляд її даху й дійшла висновку про необхідність вжиття таких заходів:

1. Переробити карнизи частини будівлі з двору;
2. Доручити управі зібрати відомості про стрічкову черепицю, яка виготовляється на губернських заводах, для заміни фасадної частини даху;

²⁸ Журнали Полтавского губернского земского собрания 44 очередного созыва, 1908 года... С. 119.

²⁹ Там же. С. 120.

³⁰ Отчет Лубенской уездной земской управы за 1909 год. Лубны, 1910. Ч. II. С. 282–283.

³¹ Журналы Полтавской городской думы за 1911 год. Полтава, 1912. С. 13.

³² Журналы Полтавского губернского земского собрания 47 очередного созыва, 1911 года. Полтава, 1912. С. 151.

³³ Журналы Полтавского губернского земского собрания 47 очередного созыва, 1911 года... С. 34.

³⁴ Там же. С. 149.

3. Виділити на перекриття даху 5000 руб.³⁵.

На порядку денному постало ще одне важливе питання – через фінансову нестабільність як у державі, так і в губернії страхова комісія в 1912 р. подала Полтавському губернському земському зібранню кошторис витрат по утриманню Полтавського земського черепичного заводу. Вона внесла пропозицію про скорочення витрат, запропонованих на безкоштовне надання черепиці постраждалим від пожеж та призупинення безкоштовного виділення черепиці земським школам. Пропонувалося видавати по 12000 одиниць черепиці першого ґатунку на повіт, що скорочувало витрати на 9450 руб. Постраждалим від пожеж пропонувалося встановити обмеження з виділення черепиці другого ґатунку в кількості 10000 одиниць. Право розподілу черепиці передбачалося надати повітовим управам. 1912 р. Малобудищанський черепичний завод безкоштовно передав зі складу 383798 одиниць черепиці, в тому числі на будівництво шкіл – 132000, постраждалим від пожеж – 31798 та на склади повітових управ – 220000³⁶.

Упроваджені заходи з розвитку вогнетривкого будівництва за кошти губернського земства та уряду не в змозі були повністю задовольнити суспільні потреби. Утримання майстрів, робітників, влаштування земських та урядових майстерень, заводів реалізовувалися поступово, зважаючи на високу вартість заходів. У губернії станом на 1913 р. нараховувалося 7000 населених пунктів та близько 2000000 будівель, покритих солом'яно. Навіть при 6-ти мільйонному виробництві черепиці, яке вимагало значних капіталовкладень, земство не могло повністю забезпечити потребу населення у вогнетривких матеріалах. За умов масового виробництва черепиці, її популяризації та організації складів, навчання майстрів поступово можна було наблизитися до реалізації поставленої мети. Земських та урядових заходів було недостатньо, потрібна була приватна ініціатива. За підтримки земства утворювалася мережа дрібних кооперативних організацій, приватних цегельних, черепичних заводів, що розповсюджувалися по губернії. Спеціалісти-будівельники не мали досвіду впровадження нових матеріалів, однак намагалися відповідально підходити до завдань сільського вогнетривкого будівництва³⁷.

Забезпеченість сільського населення була різною. На вартість забудов впливала віддаленість місць виробництва матеріалів, тому, на думку губернської управи, не було сенсу говорити про єдиний тип сільської забудови та вогнетривкого даху. В одних місцях знаходили застосування дешеві глиняні стіни та глино-солом'яні покриття, в інших – дахи з гончарної черепиці. В завдання земства входило проведення роз'яснень щодо технічних переваг вогнебезпечних будівель, вартості різного роду стін та покрівель, їх переваг, недоліків та довготривалості, щоб населення мало змогу ознайомитися і знайти собі відповідних майстрів. Загальні заходи з вогнетривкого будівництва, що здійснювалися Полтавським земством, реалізовували вищезгадані завдання, і від успішного впровадження їх у життя залежав розвиток сільського вогнетривкого будівництва в губернії. Тож виникла необхідність доручити головному управлінню землеустрою забезпечити виконання усіх урядових заходів, оскільки до завдань відділу управління належало надання підтримки та допомоги в сільському будівництві не лише в районах землеустрою, а й поза ними³⁸.

Серед загальних витрат Полтавського губернського земства, запланованих на 1916 р., на безкоштовне забезпечення черепицею передбачалося виділити

³⁵ Журнали Полтавского губернского земского собрания 47 очередного созыва, 1912 года. Полтава, 1913. С. 154.

³⁶ Журнали Полтавского губернского земского собрания 47 очередного созыва, 1912 года... С. 158.

³⁷ Полтавскому губернскому земскому собранию 49 очередного созыва Губернской земской управы доклады 1913 года. Полтава, 1913. С. 277.

³⁸ Там же. С. 278.

4820 руб., на рекламу – 200 руб.³⁹, на видання популярних брошур у 1917 р. – 2000 руб⁴⁰.

Для забезпечення прогресу у справі покриття дахів глиняною черепицею Полтавське губернське земство йшло на великі збитки. Але воно глибоко занурювалося в комплекс проблем, пов'язаних із життєдіяльністю населення, підвищення загального рівня його культури. Діяльність земств із підтримки населення була ефективною й раціональною, різноманітною у функціональних проявах. Використання природних ресурсів краю, реалізація заходів із вогнетривкого будівництва, добродійні дії у вирішенні цієї справи сприяли підвищенню життєвих стандартів. Хоча дії Полтавського губернського земства розглядаються в історичній площині, проте його досвід є особливо актуальним на нинішньому етапі розбудови економіки, підтримки малого бізнесу й вирішення соціальних проблем на території регіону.

References

Zhurnal soveshchaniya Poltavskoj gubernskoj zemskoj upravy s strakhovymi inspektorami Poltavskogo gubernskogo zemstva 19–22 oktyabrya 1908 goda. (1910). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya I. L. Frishberga.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 41 ocherednogo sozy`va, 1905 goda. (1906). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya I. Frishberga i S. Zokhorovicha.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 42 ocherednogo sozy`va, 1906 goda. (1907). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya I. Frishberg i S. Zokhorovich.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 43 ocherednogo sozy`va 1907 goda. (1908). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya I. L. Frishberg i S. Zokhorovich.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 44 ocherednogo sozy`va, 1908 goda. (1909). Poltava, Ukraine: Elektr. Tipo-Litografiya Torg. doma I. Frishberg i S. Zokhorovich.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 47 ocherednogo sozy`va, 1911 goda. (1912). Poltava, Ukraine: Elektr. Tipo-Litografiya Torg. doma I. Frishberg i S. Zokhorovich.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 47 ocherednogo sozy`va, 1912 goda. (1913). Poltava, Ukraine: Elektr. Tipo-Litografiya I. L. Frishberga.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya XXXI ocherednogo sozy`va, 1895 goda. (1895). Poltava, Ukraine: Tipografiya Gubernskogo pravleniya.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya XXXIV ocherednogo sozy`va 20-30 yanvary 1899 goda. (1899). Poltava, Ukraine: Tipografiya L. Frishberga.

Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya XXXIX ocherednogo sozy`va. (1903). Poltava, Ukraine: Tipografiya L. Frishberga.

Zhurnaly Poltavskoj gorodskoj dumy` za 1904 god. (1907). Poltava, Ukraine: Tipolitografiya N. M. Starozhiczckago.

Zhurnaly Poltavskoj gorodskoj dumy` za 1905 god. (1909). Poltava, Ukraine: Tipolitografiya I. L. Frishberg i S. E. Zokhorovich.

Zhurnaly Poltavskoj gorodskoj dumy` za 1906 god. (1910). Poltava, Ukraine: Tipolitografiya I. L. Frishberga.

Zhurnaly Poltavskoj gorodskoj dumy` za 1911 god. (1912). Poltava, Ukraine: Tipolitografiya I. L. Frishberga.

³⁹ Объяснительная записка к смете губернских земских потребностей Полтавской губернии на 1916 год. *Журналы Полтавского губернского земского собрания 51 очередного созыва, 1915 года*. Полтава, 1916. С. 276.

⁴⁰ Объяснительная записка к смете губернских земских потребностей Полтавской губернии на 1917 год. *Журналы Полтавского губернского земского собрания 52 очередного созыва, 1916 года*. Полтава, 1917. С. 76.

Zhurnaly Khorol'skogo uezdnogo zemskogo sobraniya 1889 goda. (1889). Lubny, Ukraine: Tipografiya N. Pigurenko.

Obyasnitelnaya zapiska k smete gubernskikh zemskikh potrebnostej Poltavskoj gubernii na 1916 god. *Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 51 ocherednogo sozyva, 1915 goda.* (1916). Poltava, Ukraine: Elektr. Tipo-Litografiya I. L. Frishberga.

Obyasnitelnaya zapiska k smete gubernskikh zemskikh potrebnostej Poltavskoj gubernii na 1917 god. *Zhurnaly Poltavskogo gubernskogo zemskogo sobraniya 52 ocherednogo sozyva, 1916 goda.* (1917). Poltava, Ukraine: Elektr. Tipo-Litografiya I. L. Frishberga.

Otchet Lubenskoj uezdnoj zemskoj upravy za 1909 god. (1910). (Vol. 1). Lubny, Ukraine: Tipografiya I. L. Iczkovicha.

Otchet Poltavskoj gubernskoj zemskoj upravy` za 1897 god. (1898). (Vol. 1). Poltava, Ukraine: Tipo-litografiya L. Frishberga.

Poltavskoe uezdnoe zemstvo Zhurnaly XL ocherednogo sobraniya i ekstrennogo 22 fevralya 1904 goda s prilozheniyami. (1905). Poltava, Ukraine: Elektr. tipo-litografiya D. N. Podzemskogo.

Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu 49-go ocherednogo sozyva Gubernskoj zemskoj upravy doklady 1913 goda. (1913). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya L. Frishberga.

Poltavskomu gubernskomu zemskomu sobraniyu XXXVIII ocherednogo sozy`va Poltavskoj gubernskoj zemskoj upravy doklady 1902 goda. (1902). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya Torgovogo doma «L. Frishberg».

Sistematicheskij svod Postanovlenij i rasporyazhenij poltavskogo gubernskogo zemstva za vtoryya chetyre trekhletya (s 1883 po 1894 g. vkl.). (1901). (Vol. 2). Poltava, Ukraine: Tipo-Litografiya L. Frishberga.

Белько Олег Александрович – кандидат історичних наук, молодший науковий співробітник Відділу керамології новітнього часу Інституту керамології – відділення Інституту народознавства НАН України, науковий співробітник Наукового відділу виставок Національного музею-заповідника українського гончарства в Опішному, завідувач редакційно-видавничого відділу Полтавської обласної універсальної наукової бібліотеки імені І. П. Котляревського, викладач Полтавського коледжу мистецтв імені Миколи Лисенка. (вул. Партизанська, 102, смт Опішня, 38164, Україна).

Belko Oleh O. – Ph.D. in Historical Sciences, scientific researcher of the Scientific Department of Exhibitions of the National Museum-Reserve of Ukrainian Pottery in Opishne, junior researcher at the Department of Ceramics of the Newest Time at the Institute of Keramology – Department of the Institute of Ethnology of the National Academy of Sciences of Ukraine, Head of the Editorial and Publishing Department of Poltava Regional Universal Scientific Library named after Ivan Kotlyarevsky, teacher of the Poltava College of Arts named after Mykola Lysenko. (102 Partyzanska Str., Opishnia, 38164, Ukraine).

E-mail: belko.poltava@gmail.com

POPULARISATION OF REFRACTORY CONSTRUCTION BY THE POLTAVA PROVINCIAL LOCAL COUNCIL BY MEANS OF GRATUITOUS SUPPLY OF BRICKS AND TILES TO THE PROVINCE POPULATION

At the end of the 19th – beginning of the 20th centuries, the socio-economic strategy of the Poltava provincial local council (zemstvo) provided for the implementation in practice of conceptual trend towards the development of refractory ceramic production as a component of pottery, charitable actions aimed at active use of those products in residential construction. The zemstvo's understanding of pottery as a multifunctional phenomenon was called forth by social demands.

Analyzing the economic situation in the region, the provincial zemstvo became convinced that support of pottery production should be one of its main concerns.

Distinctive monopolists in this sphere were potters from Opishnia; refractory construction was widespread in Khorol, Myrhorod, Poltava, Kobeliaky, Romny and Pryluky counties, that is, in the areas where there were both an urgent need for it and deposits of raw materials.

At the state level, a program was approved that enacted housing standards in settlements for fire safety.

The citizens applied to the provincial administration on various issues, such as: financial assistance in roofing for families left without breadwinners; a request from the head of the provincial nobility for free supply by the zemstvo brickyard of 12,740 units of tiles and 440 units of roof ridge (1899) in order to cover buildings in the village of Rybtsy, where homeless noblemen were housed; financial assistance to the Dykanka agricultural society for building a handicraft workshop.

The Poltava zemstvo went to considerable expense in order to achieve progress in covering the roofs with clay tiles. However, it deeply delved into the collection of problems associated with the life of the ethnic group, into raising the general cultural level of the population. The activity of zemstvo in supporting the population was effective and rational, diverse in functional manifestations. The use of natural resources of the region, the implementation of measures to help refractory construction, charitable actions aimed at resolving the matter all contributed to raising the population living standards. Although the actions of the Poltava zemstvo are in the historical plane, its experience is especially relevant at the current stage of economic development, support for small business and solving social problems of the region.

Key words: *the Poltava provincial local council (zemstvo), activity in refractory construction, gratuitous supply of pottery tiles and bricks, popularization of refractory ceramic materials*

Дата подання: 1 липня 2020 р.

Дата затвердження до друку: 3 серпня 2020 р.

Цитування за ДСТУ 8302:2015

Белько О. Популяризація вогнетривкого будівництва Полтавським губернським земством наприкінці XIX–на початку XX ст. шляхом безкоштовного постачання цегли й черепиці населенню губернії. *Сіверянський літопис*. 2020. № 4. С. 103–112. DOI: 10.5281/zenodo.4018425.

Цитування за стандартом APA

Belko, O. (2020). Popularyzatsiia vohnetryvkoho budivnytstva Poltavskym huberskym zemstvom naprykintsi XIX – na pochatku XX st. shliakhom bezkoshtovnoho postachannia tsehly y cherepytsi naselenniu hubernii [Popularisation of refractory construction by the Poltava provincial local council by means of gratuitous supply of bricks and tiles to the province population]. *Siverianskyi litopys – Siverian chronicle*, 4, 103–112. DOI: 10.5281/zenodo.4018425.